

Bydlení seniorů v České republice

Kamila Svobodová

Článek se zabývá problematikou bydlení současné seniorské generace v České republice. Na základě dat z reprezentativního empirického výzkumu *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* je možné přinést informace o charakteristikách bytové situace seniorů, tj. s kým sdílejí svou domácnost, jak velkou obytnou plochu obývají, jakým způsobem své bydlení získali, jaká je právní forma užívání jejich bytu apod. Předmětem zájmu je též prostorová mobilita seniorů v souvislosti s jejich současným bydlením, spokojenost s bytovou situací a preferovaný způsob bydlení v případě zhoršení zdravotního stavu s ohledem na případné soužití s dospělými dětmi. Přes jednoznačný důraz kladený na život v přirozeném prostředí a s ním související rozvoj podpůrných služeb reflektující individuální potřeby jedince se článek v poslední části zaměřuje též na nezbytnou alternativu bydlení pro nesoběstačné seniory ve formě institucionální péče, která je v ČR reprezentována v podstatě pouze domovy pro seniory, jejichž kapacita je však do jisté míry omezená a územní rozmístění nerovnoměrné.

Jednou z nejdůležitějších životních potřeb všech lidí je domov, místo zajišťující soukromí a bezpečí každého z nás. Pro lidi ve vyšším věku je přiměřené, bezpečné a odpovídající bydlení zvláště důležité, neboť v něm mnohdy tráví, zejména po odchodu do důchodu, většinu svého času. Život v přirozeném prostředí je jedním z předpokladů zachování nezávislosti, důstojnosti a spokojenosti v seniorském věku, mezi základní přání a požadavky většiny starších lidí tak patří individuální bydlení ve vlastních bytech. Vztah mezi soběstačností, tj. schopností vykonávat samostatně a bez pomoci druhé osoby běžné denní aktivity, a možností žít v původním sociálním prostředí je přitom oboustranný, neboť soběstačnost je vedle funkční zdatnosti jedince determinována též nároky prostředí, ve kterém se jedinec nachází (Jarošová, 2004). Na jedné straně je tedy možnost samostatného bydlení podmíněna zdravotním stavem a mírou soběstačnosti, na straně druhé však má kvalita, uzpůsobení a vybavení bytu výrazný dopad na možnost či nemožnost setrvání v původním prostředí v případě, že se u seniora vyskytnou dlouhodobé zdravotní komplikace. Zabezpečení kvalitního bydlení pro seniory je tak mimo jiné programem eliminace nákladné ústavní péče tam, kde (ještě) není třeba (Vohralíková, Rabušic, 2004).

V roce 1999 při příležitosti Mezinárodního roku seniorů bylo Organizací spojených národů v rámci mezinárodního akčního plánu formulováno následující doporučení týkající se politiky bydlení pro seniory: „Politika bydlení by měla podporovat zmírňování závislosti seniorů na ostatních osobách... Pomoc poskytovaná seniorům by proto měla být zaměřena tak, aby mohli žít ve vlastním domově tak dlouho, jak jen je to možné. To má význam nejen z hlediska fyzického, nýbrž i psychologického a sociálního“ (Bydlení..., 1999, s. 22). Podobně v Madridském mezinárodním akčním plánu pro problematiku stárnutí 2002 se uvádí, že

bydlení a okolní prostředí jsou pro starší lidi zvláště důležité, přičemž stěžejními jsou zejména faktory jako přístupnost a bezpečí, finanční náklady na udržení bytu a nezbytná emocionální a psychologická bezpečnost bytu. Všeobecně se přitom uznává, že dobré bydlení podporuje dobré zdraví a pohodu. Důležité rovněž je, aby starší lidé měli možnost, všude kde je to možné, vybrat si, kde chtějí žít (Madridský..., 2002, s. 26).

Problematika bytové situace starších osob, jako jedna ze stěžejních otázek, je zahrnuta rovněž v Národním programu přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012 (Kvalita života ve stáří), který přijala vláda České republiky v roce 2008 za účelem podpory rozvoje stárnoucí společnosti. Tento dokument si klade jako jeden z cílů vytvářet podmínky pro bezpečné a přiměřené bydlení seniorů, které podporuje sociální integraci a vyhovuje individuálním potřebám a omezením starých lidí. Rovněž zdůrazňuje, že odpovídající bydlení je pro seniory zvláště důležité, neboť oddaluje či přímo zamezuje odchodu seniorů do objektů a zařízení, kde jsou odloučeni od rodin a ztrácejí dosavadní společenské kontakty, a je tedy podmínkou zachování nezávislosti a sociální participace ve stáří (Národní..., 2008). Obecně je možné konstatovat, že podpora setrvání starých lidí včetně těch, kteří jsou z důvodu svého zhoršeného zdravotního stavu trvale závislí na pomoci druhé osoby, v jejich přirozeném prostředí a snaha o jejich stálou integraci v běžné populaci je v evropských zemích v současné době stěžejním prvkem systému sociálních služeb pro tuto cílovou skupinu (Kubalčíková, 2006).

Z teoretického pohledu je v kulturní antropologii bydlení často převáděno na základní biologickou potřebu tělesné pohody a ochrany před vnějším prostředím (Musil, 1971), podobně dle tradice univerzálních standardů jsou bytové potřeby prostředkem k uspokojení univerzálních lidských potřeb (podrobněji Lux et al., 2004).

Preferenci či potřebu seniorů setrvat ve svém důvěrně známém prostředí, v jejich domově, je pak možné považovat za adaptivní rys stárnutí. Jde přitom o citovou vazbu nejen k fyzickému prostředí, ale též k pospolitostním vztahům, které si v průběhu života v místě svého bydliště utvořili (Sýkorová, 2008). Díky dobré znalosti okolního prostředí, kde senioři bydlí, mohou snáze vykonávat každodenní rutinní činnosti, což v nich vyvolává pocit obeznamenosti a pohody (Berger, Luckmann, 1999). Spolu se snižující se pohyblivostí starších lidí pak nabývají na významu okolnosti, které v mladším věku tolik nevnímáme a mezi něž lze zařadit například polohu bytu z hlediska snadných kontaktů s příbuznými, blízkost občanského vybavení apod. (Musil, 1971) a v neposlední řadě též již zmíněné sousedské vztahy jako nezanedbatelný zdroj sociální podpory, přátelství (Řeháková, 2003) a sociálních interakcí.

Problematika bydlení je velmi širokým a interdisciplinárním tématem zasahujícím do ekonomie, architektury, psychologie, antropologie, sociologie a dalších disciplín. V následujícím článku se pokusíme nikoliv o jeho komplexní uchopení (což ani není možné), nýbrž o sociologický pohled na tuto otázku. Cílem tohoto textu tedy bude v souladu s výše uvedenými přístupy kládocími důraz na bydlení jako na uspokojení základní potřeby mít domov na základě dat z kvantitativních výzkumů přinést základní informace o tom, jak bydlí čeští senioři, s kým sdílejí svou domácnost, jak velké byty, resp. rodinné domy obývají, do jaké míry se stěhují či jak jsou se svým bydlením spokojeni. Vzhledem k již zmíněnému obecně sdílenému názoru, že nejhodnějším způsobem bydlení seniorů i v případě zhoršení jejich zdravotního stavu je bydlení v původním bytě, bude věnována pozornost též preferovanému způsobu bydlení v situaci, kdy již senior není schopen vykonávat veškeré aktivity každodenního života bez pomoci jiné osoby. V poslední části

článku se zaměříme na alternativu bydlení pro nesoběstačné seniory ve formě institucionální péče.

Data pro tento článek¹ byla čerpána zejména z výběrového šetření *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* (GGs: Generations and Gender Survey) z roku 2005 (dále jen GGS 2005), které je součástí mezinárodního programu *Generations and Gender Programme*, u nás nazvaného *Rodina, partnerství a demografické stárnutí: Generace a gender*. Českou část projektu realizovala PíF UK, VÚPSV a SC&C a metodou pravděpodobnostního stratifikovaného výběru se podařilo získat datový soubor o velikosti 10 006 respondentů české národnosti ve věku 18–79 let². Další zdroje dat představovaly výzkumy provedené Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí a údaje publikované ČSÚ a MPSV.

Charakteristika bytové situace seniorů

Z výsledku výzkumu GGS 2005 vyplývá, že lidé ve věku 60–79 let žijí nejčastěji ve **dvoučlenných domácnostech**³, a dále pak v domácnostech jednočlenných, jejichž podíl narůstá spolu s rostoucím věkem seniora (viz tabulka č. 1). Vzhledem k vyššímu zastoupení žen v seniorské populaci z důvodu jejich vyšší naděje dožití **bydlí starší ženy ve srovnání s muži častěji samy**, přičemž v nejstarší věkové skupině tento způsob bydlení u žen dokonce velmi výrazně převládá. Starší muži jsou totiž ve srovnání se stejně starými ženami podstatně častěji ženatí (a ve všech věkových skupinách nad 60 let u mužů tento rodinný stav převládá), mezi staršími ženami je jich naopak již mnoho ovdovělých (například dle dat ČSÚ je ve věkové skupině 70–79 let mezi ženami 54 % vdov, stejně starých vdovců je však v populaci pouze necelých 15 %) (podrobněji viz Svobodová, 2006).

Z hlediska složení domácnosti je pak možné říci, že téměř všichni muži žijící v dvoučlenných domácnostech bydlí společně se svou partnerkou (98 % případů), v případě žen bydlících s partnerem je tento podíl ve srovnání s muži sice o něco nižší (84 %), nicméně rovněž je dominující.

Tabulka č. 1: Počet osob společně žijících v jednom bytě, podle věku a pohlaví respondenta (v %)

počet osob v bytě	60–69 let		70–79 let		celkem	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
1	18,1	28,9	25,9	51,7	21,3	38,6
2	58,2	55,0	61,3	35,9	59,5	47,0
3	15,8	7,7	6,9	5,0	12,1	6,5
4 a více	7,9	8,4	5,9	7,4	7,1	8,0
N	619	705	437	515	1056	1219

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Pokud bydlí ženy s někým jiným než se svým partnerem, jedná se nejčastěji o některé z jejich dětí. V případě společného soužití s více osobami (které se však u seniorů příliš často nevyskytuje) je opět ve většině případů jednou ze spolubydlících osob seniora jeho partner či partnerka.

Polovina osob ve věku 60–79 let dotazovaných ve výzkumu GGS 2005 žije v **rodinných domcích** (z nichž naprostá většina v samostatných domcích, zhruba 15 % pak v řadových domcích a pouze 6 % v dvojdomcích), necelá polovina bydlí **v bytech** a jen zanedbatelný podíl seniorů (necelé 1 %) byl dotazován v bytech s pečovatelskou službou, v chráněných bytech či v ústavních zařízeních (domovech-penzionech pro důchodce, domovech důchodců či léčebnách dlouhodobě nemocných). Pro srovnání, lidé mladší (a to až do věku 49 let) obývají naopak v nadpoloviční většině případů byty (57 %) a méně často než senioři tedy žijí v domcích.

Typ bydlení, tzn. zda starší člověk bydlí v domku či bytě, se pochopitelně liší dle velikosti místa bydliště, ale též podle velikosti domácnosti, tj. počtu společně bydlících osob. Naprostá většina lidí žijících ve vesnicích či obcích s počtem obyvatel do 2 tisíc bydlí v domcích (88 %). Výrazná převaha seniorů obývajících domky (79 %) nad těmi, kteří obývají byty, převládá až do velikosti obcí s maximálně 5 tisíci obyvateli, poté se podíly prakticky vyrovnávají a výraznější převaha bydlení v bytech (64 %) nastává ve městech s 20 tisíci a více obyvateli (ve velkoměstech pak téměř všichni starší lidé žijí v bytech – 81 %).

Žije-li senior sám, pak přibližně ve třech pětinach případů bydlí v bytě a ve zbylých dvou pětinach v domku, žije-li ve dvoučlenné domácnosti (bez ohledu na to, zda pouze se svým partnerem, nebo s někým jiným), je podíl obou typů bydlení naprosto vyrovnaný. S narůstajícím počtem osob v bytové domácnosti plynule narůstá podíl domácností obývajících rodinné domy.

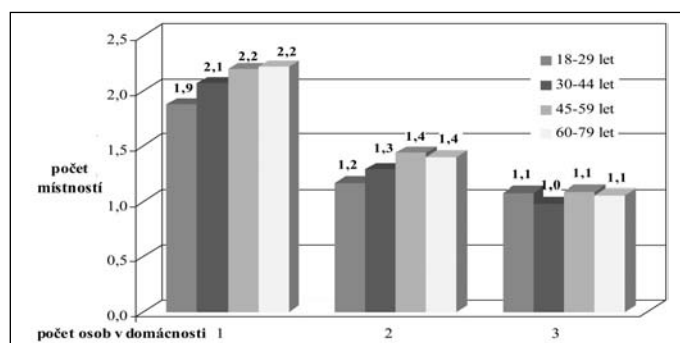
Typ bydlení má též velmi těsnou souvislost s **právní formou užívání bytu či domu**. Senioři žijící v rodinných domcích totiž z převážné většiny uvádějí, že mají tento domek v osobním vlastnictví (pouze 2 % jej

má v nájmu a necelým 4 % je toto bydlení poskytováno zdarma, jedná se tedy pravděpodobně o dům ve vlastnictví některého z jejich blízkých příbuzných). Lidé obývající byty je mají v osobním vlastnictví pouze ve dvou pětinach případů, z jedné pětiny se jedná o byty družstevní a necelé dvě pětiny starších lidí žijících v bytech si je pronajímají. Pokud v tomto směru srovnáme seniory s respondenty mladšími (tj. ve věku 18–59 let), zjistíme, že lidé ve věku 60 a více let žijící v bytech statisticky významně častěji než lidé mladší tyto byty vlastní, mladší lidé je mají naopak podstatně častěji v nájmu⁴. Z hlediska velikosti domácnosti je pak možné říci, že vlastnické bydlení je častější u osob žijících v dvou- a vícečlenných domácnostech.

Byty v osobním vlastnictví či byty družstevní byly nejčastěji pořízeny koupí (76 %), výstavbou si je pořídilo pouze 7 % starších osob a každý desátý senior uvedl „jiný“ způsob (nejčastěji bylo uváděno členství v bytovém družstvu). **Způsoby získání domku** jsou v porovnání s byty poněkud rozmanitější, nejčastěji se jednalo o výstavbu (třetina případů), koupí byly rodinné domky pořízeny ve čtvrtině případů, v další necelé čtvrtině je jejich majitelé zdědili (oproti pouhým 2 % majitelů bytů) a ve 14 % se jednalo o dar od rodičů či jiných příbuzných (ve srovnání se 2 % darovaných bytů). Rozdíly mezi seniory a lidmi mladšími byly tentokrát shledány pouze v tom, že senioři častěji než osoby mladší svou nemovitost zdědili (což je pochopitelně ovlivněné jejich věkem a tedy i skutečností, zda rodiče respondentů stále žijí či nikoliv), mladší lidé ji naopak častěji získali jako dar.

Koupí nebo výstavbou domu či bytu financují lidé především z vlastních úspor (dvě třetiny seniorů a necelé tři pětiny osob mladších 60 let) a dále pomocí půjčky (nikoliv hypotéky) od banky, zaměstnavatele či jiné instituce (17 % seniorů a 19 % osob mladších 60 let, nadpoloviční většina z nich však kombinuje tento způsob financování s financováním pomocí úspor). Hypotéku jako dnes rozšiřující se způsob financování bydlení však využívají především mladí lidé (ve věku 25–39 let – 12 %), přičemž s rostoucím věkem tento podíl klesá. Mezi

Graf č. 1: Průměrný počet obytných místností připadajících na jednu osobu, podle počtu osob v domácnosti a věku respondenta

Pozn.: Obytnými místnostmi jsou míněny místnosti kromě chodby, před síně, komor, kuchyně, WC, koupelny, balkónu či lodžie a místností sloužících výhradně k výkonu povolání.

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Tabulka č. 2: Velikost obytné plochy bytu/rodinného domu v m², podle počtu osob v domácnosti a věku respondenta (v %)

obytná plocha	jednočlenná domácnost				dvoučlenná domácnost			
	18–29 let	30–44 let	45–59 let	60–79 let	18–29 let	30–44 let	45–59 let	60–79 let
do 39 m ²	47,1	39,9	38,8	37,0	23,7	18,5	14,3	14,3
40 až 59 m ²	38,8	39,9	38,2	37,5	46,5	46,0	35,0	40,8
60 až 79 m ²	11,2	13,9	11,6	16,2	19,4	19,7	26,8	27,0
80 až 99 m ²	2,9	5,3	6,5	4,9	7,2	10,2	13,9	11,8
100 a více m ²	0,0	1,1	4,9	4,3	3,1	5,6	10,0	6,1
N	206	281	387	690	417	411	961	1179

Pozn.: Obytnou plochou je míněna plocha bytu/rodinného domu bez chodby, předšíně, komor, kuchyně menší než 4 m², WC, koupelny, balkónu či lodžie a místností sloužících výhradně k výkonu povolání.

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

samotnými seniory je pak podíl osob financujících bydlení pomocí hypotéky téměř zanedbatelný (pouhá 2 %).

Starší lidé žijící v bytech nebo domech, které nejsou v jejich vlastnictví, je mají v nadpoloviční většině pronajaté od státu či obce a jen čtvrtina si je pronajímá od jiné soukromé osoby⁵, na rozdíl od osob mladších, u nichž narůstá podíl těch, které mají byt pronajatý od jiné soukromé osoby (u nejmladších lidí, tj. do 30 let, je pronájem bytů od soukromníků dokonce častější nežli bydlení v bytech státních či obecních).

Další důležitou charakteristikou bytové situace starších osob je v souladu s konceptem bytových potřeb nazvaným „prostorová tradice“ vycházejícím z toho, že uspokojování potřeb v oblasti bydlení je úzce spojeno s prostorovými charakteristikami (Lux et al., 2004), velikost bytu či domku, hodnocená pomocí **velikosti obytné plochy a počtu obytných místností**. Pro srovnatelné posouzení velikosti bytu či rodinného domu je však třeba odlišit, kolik osob společně obývá jednu bytovou domácnost. Co se týče domácností jednotlivců, je možné říci, že s rostoucím věkem plynule narůstá průměrný počet obytných místností připadajících na jednu osobu (graf č. 1), přičemž osoby ve věku 60 a více let zároveň častěji než lidé mladší bydlí v bytech či domech o velikosti obytné plo-

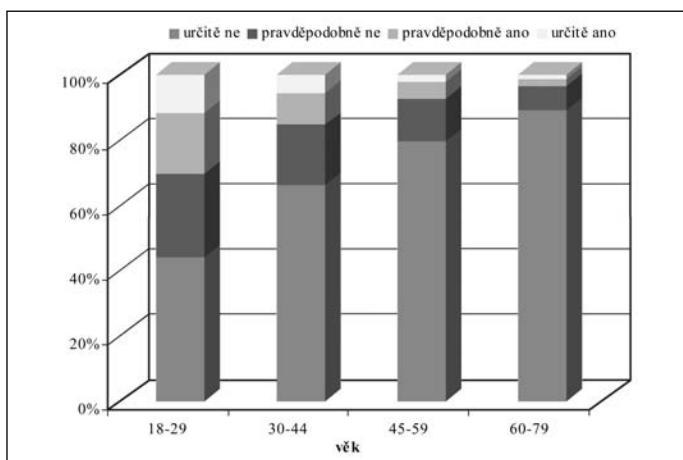
chy 60 až 79 m² (tabulka č. 2). Zaměřme-li se samostatně na rodinné domy, lze konstatovat, že seniory (i ti, kteří žijí sami) nezdědka užívají obytnou plochu i nad 100 m². V případě dvoučlenných domácností je situace obdobná, tj. nejméně obytných místností na jednu osobu připadá v domácnostech nejmladších respondentů, nejpříznivěji (ve smyslu nejvyššího počtu místností i největší obytné plochy bytu/domu) se situace jeví opět u seniorů, ale (a to zejména) též u osob středního a předdůchodového věku. V případě tří- a vícečlenných domácností již žádné významné rozdíly odlišující domácnosti seniorů od domácností mladších osob shledány nebyly. Zde je nutné upozornit, že velikost obydli pochopitelně úzce souvisí s tím, zda se jedná o dům či byt. Tzn. že byty seniorů je častěji než jejich domy možné zařadit do prvních dvou velikostních kategorií (tj. do 59 m²), domky oproti tomu bývají častěji o rozloze nad 60 m² a pokud budeme studovat velikost obytné plochy v závislosti na věku odděleně pro byty a odděleně pro rodinné domy, zásadní rozdíly mezi seniory a mladšími lidmi nenalezneme. Výše uvedené rozdíly jsou totiž zapříčiněny již zmíněným faktem, že seniory častěji než lidé mladší bydlí v rodinných domcích a tak nezdědka disponují větší obytnou plochou.

Prostorová mobilita seniorské generace a spokojenost se současným bydlením

Důvodem relativně „lepší“ situace (ve smyslu větší plochy bytu či domu i vyššího počtu místností) domácností seniorů ve srovnání s osobami mladšími může být **malá mobilita starších osob** v souvislosti se změněnými podmínkami či potřebami. Jak podotýká Kuchařová (2002), lidé se například po ovdovění či rozvodu a odchodu dětí z domácnosti nestěhují ani v případě, že se pro ně byt či dům stává nadměrným. Jednak to není zažitý způsob chování a zároveň se často ani nemají kam přestěhovat, neboť nabídka menších a levnějších bytů je velmi nedostatečná, tím spíše, trvají-li lidé na určité lokalitě (zejména z důvodu požadované blízkosti ke známému prostředí a k rodinám dospělých dětí) (Kuchařová, 2002, s. 46). I přestože se v mnoha případech může stávající byt po odchodu dětí z domácnosti a ukončení ekonomické aktivity odchodem do důchodu stát pro seniora ekonomickou zátěží (vezmeme-li v potaz i to, že zařízení bytu stárne a některé výdaje se tím pádem zvyšují), sociální vazby na byt jako domov, na sociální okolí, stejně jako klesající fyzická, sociální i citová mobilita vedou k neochotě současné bydlení změnit. Snížená schopnost psychické adaptability a zvýšený konzervatismus staršího člověka jsou pak nejnápadnější právě v situaci změny jeho stávajícího bydlení (Haškovcová, 1990). Jak zmiňuje např. Alan (Alan, 1989; s. 381-382), nezanedbatelný vliv má i anticipace dalšího životního běhu a představa možného osamění, které by bylo v novém prostředí pro seniora tím náročnější, že by nebylo, alespoň částečně, kompenzováno důvěrností a blízkostí sociálního okolí. A protože ve stáří celkově vzrůstá význam základních životních potřeb (zdraví, stravy, pohyblivosti), jsou právě bydlení a domov stále silněji vnímány jako životní centrum – a stěhování pak jako vytržení z životního stylu.

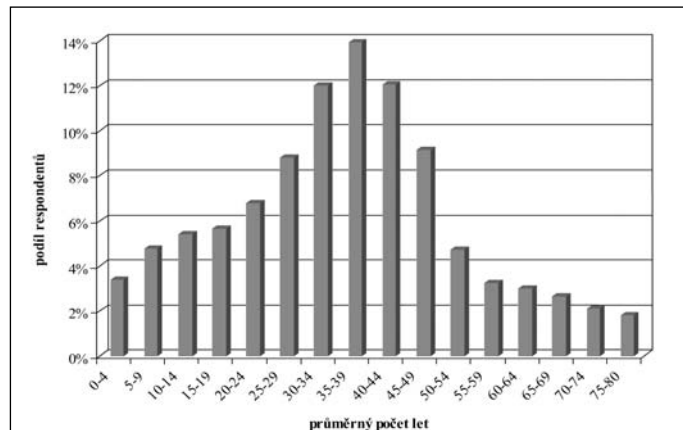
Nižší mobilitu seniorské populace za účelem změny bydlení potvrzují též výsledky

Graf č. 2: Úmysl v nejbližších třech letech se přestěhovat, podle věku respondenta (v %)

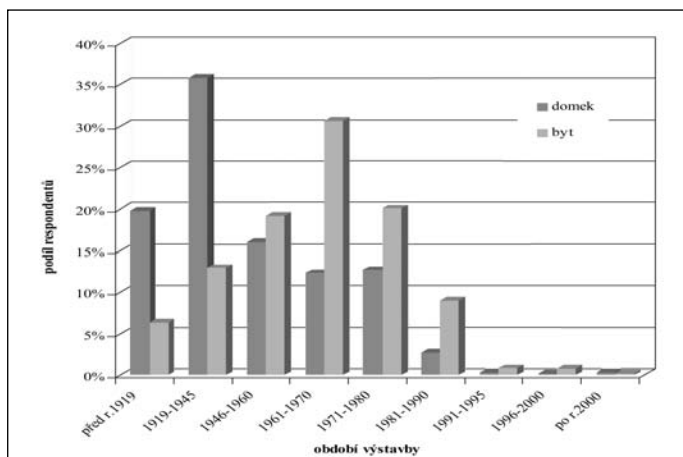
Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Graf č. 3: Průměrný počet let, po které žije senior v jeho současném bytě či domě, osoby ve věku 60 a více let, pětileté skupiny (v %)

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

Graf č. 4: Podíl seniorů ve věku 60 a více let žijících v domcích či bytech, podle období výstavby domu (v %)

Zdroj: GGS 2005; výběrový soubor vážený na populaci

výzkumu GGS 2005, ve kterém drtivá většina seniorů uvádí, že zcela určitě nemá v úmyslu se v neblížších 3 letech stěhovat. Zde se oproti původnímu předpokladu neprokázaly rozdíly v závislosti na velikosti bytu, kde by se dalo očekávat, že lidé žijící ve velkých bytech by z důvodu vysokých ekonomických nákladů na toto bydlení mohli uvažovat za účelem úspory financí o jeho změně. Jedním z vysvětlení, kromě neochoty ke změně, může být i skutečnost, že větší byty obývají častěji lidé v lepší ekonomické situaci, neboť při porovnání příjmové situace domácnosti a velikosti obytné plochy bytu či domu se ukázalo, že lidé žijící v bytech či domech o velikosti nad 60 m² častěji odpovídají, že s celkovými měsíčními příjmy domácnosti vycházejí spíše snadno, lidé obývající menší byty nebo domky naopak častěji tvrdí, že s příjmy vycházejí s obtížemi.

S klesajícím věkem ovšem podíl osob, které připouštějí, že by v tomto časovém horizontu mohly, či dokonce určitě chtěly místo svého bydliště změnit, velmi výrazně narůstá (graf č. 2). Skutečnost, že se starší lidé přiliš nestěhují, je zřejmě rovněž z toho, že průměrný počet let, po které osoby seniorského věku obývají jejich současný dům či byt, dosahuje 35 let⁶ (graf č. 3). Naposledy se tedy senioři dotazovaní ve výzkumu GGS 2005 stěhovali, když jim bylo v průměru zhruba 30 až 40 let, tedy ve středním věku⁷.

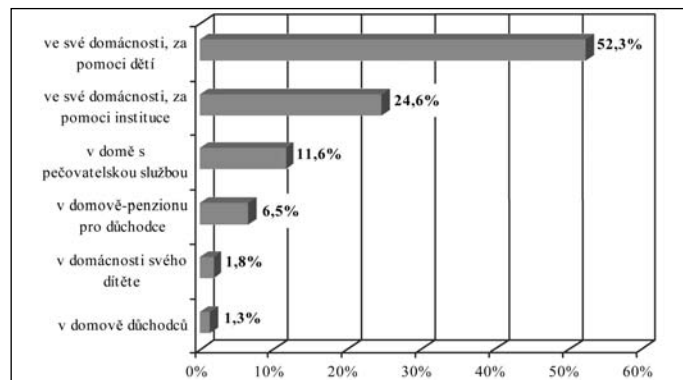
Nízká mobilita starších osob se promítá i do „kvality“ jejich bydlení posuzované z hlediska informace o tom, kdy byl dům nebo byt, v němž nyní žijí, postaven. Senioři totiž v převážné většině případů bydlí v budovách, které byly postaveny před rokem 1980, přičemž byty seniorů byly nejčastěji postaveny mezi lety 1961 až 1970, domky dokonce o mnoho dříve – mezi lety 1919 až 1945, tzn. před více než šedesáti lety (a není ani výjimkou, pokud senior bydlí v domku postaveném před rokem 1919). V novějších bytech či domech, postavených po roce 1990, žije jen naprosto zanedbatelný podíl domácností seniorů (viz graf č. 4), z čehož je patrné, že strategie přípravy na důchodový věk u nás zatím v podstatě vůbec nezahrnuje možnost přestěhování se

na stáří do novějších budov (potažmo například koupi bytu v novostavbách, která je však v současné době vzhledem k cenám nových bytů velice nákladná), jejichž údržba a případné opravy bývají ve srovnání s bydlením v budovách starších podstatně levnější. V tomto kontextu je zajímavé, že pokud se lidé blíží se důchodovému věku na své stáří v předstihu v souvislosti s bydlením nějak připravují, omezují se tato opatření ponejvíce pouze na obnovu předmětů usnadňujících chod domácnosti (např. pračky). Hledání přiměřeného bydlení (levnějšího, v nižší patře, blíže rodině apod.) či úprava bytu pro bezpečnější pohyb a činnosti (např. instalování madel v koupelně, odstranění prahů, výměna zámků či výměna plynových spotřebičů za elektrické) patří mezi strategie, které při přípravě na stáří figurují až na posledních místech⁸.

Poměrně pozitivním zjištěním nicméně je, že přestože lidé seniorského věku bydlí často ve velmi starých budovách, **standard jejich bydlení** v podobě přístupu k tekoucí vodě a sociálnímu zařízení je **v dnešní době na velmi dobré úrovni**, neboť téměř všechny domácnosti mají přístup k tekoucí vodě přímo ve svém bytě či domě a zároveň mají v domku či bytě k dispozici též vanu či sprchu i splachovací toaletu. V tomto směru se domácnosti seniorů nijak neliší od domácností mladších osob.

Důvodem nižší ochoty své současné bydliště změnit může být rovněž fakt, že **starší lidé jsou se svým bydlením velmi spokojeni**. V porovnání s mladšími lidmi dosahovaly jejich odpovědi na stupnici 0 až 10 (kde 0 znamenala naprostou nespokojenost a 10 naopak naprostou spokojenost) v průměru vyšších hodnot (8,5 oproti 7,6 bodům), přičemž zároveň je možné říci, že spokojenost s bydlením klesá spolu se zvyšujícím se věkem dotazovaného⁹. Při detailnějším pohledu na spokojenost s bydlením u osob seniorského věku lze konstatovat, že čím je vyšší obytná plocha bytu/rodinného domu, v němž žijí, tím pozitivněji je bydlení hodnoceno. Vyšší spokojenost s bydlením se rovněž prokázala u seniorů žijících v rodinných domcích ve srovnání s lidmi žijícími

Graf č. 5: Preferovaný způsob bydlení ve stáří v případě ztráty soběstačnosti (v %)

Pozn.: V době výzkumu bylo platné dělení pobytových institucionálních zařízení sociální péče na domovy-penziony pro důchodce a domovy důchodců. Zákon o sociálních službách (č. 108/2006 Sb.) platný od 1. 1. 2007 již uvádí pouze jedinou kategorii – domovy pro seniory.
Zdroj: Střední generace 2004

by bytech a pochopitelně též u lidí, kteří mají byt či dům v osobním vlastnictví, v porovnání s lidmi žijícími v nájemním bytě¹⁰.

Preferovaný způsob bydlení v případě zhoršení zdravotního stavu

Jak již bylo zdůrazněno v úvodu tohoto textu, většina starších lidí si přeje žít ve svém původním, přirozeném prostředí po co nejdelší dobu, což potvrzují i výsledky výzkumu Střední generace 2004. V něm měli respondenti středního a předdůchodového věku¹¹ odpovědět na otázku, jak by si představovali své stáří, až nebudou soběstační. Z jejich odpovědí (bez ohledu na vzdělání, věk či pohlaví) vyplynula **jednoznačná preference setrvání v původní domácnosti**, a to za pomoci dětí, případně odborné instituce poskytující sociální péči. Pokud by se někteří v případě zhoršeného zdravotního stavu chtěli přestěhovat, pak dominovalo ubytování v domech s pečovatelskou službou. Možnost přestěhovat se ke svému dětem či do domova důchodců by zvolilo jen velmi málo lidí (graf č. 5).

Z uvedených výsledků je tedy patrné, že převážná většina mužů a žen by si v případě, že se stanou nesoběstačnými, chtěla zachovat své soukromí a alespoň částečnou nezávislost. Pomoc svých dětí ve stáří by mnoho lidí uvítalo, ovšem za předpokladu odděleného bydlení, na čemž se shodují jak lidé středního věku, tak i samotní senioři¹². Naprostá většina z nich se totiž domnívá, že starší nemocní rodiče, kteří již nejsou schopni se o sebe plně postarat, by měli **žít odděleně od svých dětí**, nicméně v jejich blízkosti, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči. Preference odděleného bydlení tedy nad společným soužitím jednoznačně převládá, a to i za cenu toho, že děti z důvodu velké vzdálenosti místa svého bydliště rodičům potřebnou péči poskytovat nebudou (tabulka č. 3). Tito lidé jsou si pravděpodobně vědomi možných rizik spojených se společným soužitím více generací, ke kterým bývá nejčastěji řazeno vypětí manželského/partnerského vztahu dospělých dětí v důsledku přítomnosti nesoběstačného

Tabulka č. 3: Názory na ideální soužití dospělých dětí a jejich starých/nemocných rodičů, kteří již nejsou schopni se o sebe plně postarat, podle věku (v %)

	45–59 let	60 a více let
Staří rodiče by měli žít u svých dětí, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči.	12,5	11,2
Staří rodiče by měli žít odděleně od dětí, ale v jejich blízkosti, aby jim děti mohly poskytovat potřebnou péči.	74,3	74,6
Staří rodiče by měli žít odděleně od dětí i za cenu toho, že jim děti nebudou moci potřebnou péči poskytovat.	13,2	14,2

Zdroj: Střední generace 2004; Život ve stáří 2002

rodiče jednoho z partnerů a dále pak časté spory s vnoučaty (Baker, 1993).

Institucionální péče o seniory v ČR

V případech, kdy se soběstačnost staršího člověka snižuje natolik, že již není možné, aby žil sám ve své původní domácnosti, a pomoc ze strany rodinných příslušníků je nedostačující nebo úplně chybí, přichází na řadu péče institucionální. V České republice jsou však možnosti volby institucionální péče o seniory značně limitované, neboť ústavní péči u nás reprezentují v podstatě pouze domovy pro seniory, jejichž kapacita je omezená a územní rozmístění nerovnoměrné, o čemž svědčí údaje v tabulce č. 4 prezentující počty a kapacity těchto zařízení podle krajů. V roce 2007 bylo dle dat ČSÚ v České republice celkem 463 domovů pro seniory s celkovou kapacitou 41 618 lůžek. Pokud vztáhneme tyto údaje k celkovým počtům osob seniorského věku, tedy k počtu potenciálních uchazečů o umístění v těchto zařízeních, zjistíme, že z věkové skupiny 60 a více let by v celorepublikovém průměru mohl získat místo v některém z těchto zařízení pouze zhruba každý padesátý třetí senior, ve věkové skupině 80 a více let, kde je pravděpodobnost ztráty soběstačnosti a potřeby institucionální péče mnohem vyšší, by mohl být v domovech pro seniory ubytován přibližně každý osmý člověk. Z regionálního pohledu se

jednoznačně nejpozitivněji jeví situace v kraji Ústeckém, kde je v přepočtu na počet obyvatel ve věku 60 a více let nejvíce míst v domovech pro seniory, a dále pak v kraji Zlínském a Jihočeském. V opačném směru se vyděluje Hlavní město Praha, v němž na jedno místo v domově pro seniory připadá téměř 98 osob ve věku 60 a více let (tabulka č. 4).

Zde je namístě připomenout, že zájem o umístění v těchto zařízeních výrazně převyšuje jejich nabídku, domovy mají často rozsáhlé seznamy žadatelů o umístění, kteří z důvodu nedostatečných kapacit musejí v některých případech na kladné vyřízení své žádosti čekat i poměrně dlouhou dobu. V roce 2007 dosahoval počet nespokojených žadatelů o umístění v některém z domovů pro seniory na území celé České republiky 48 131 (tabulka č. 4) (Statistická..., 2008), z krajského pohledu pak byl nejvyšší počet nespokojených žadatelů připadajících na jedno místo v domově pro seniory v Plzeňském a Moravskoslezském kraji, nejnižší naopak v kraji Jihočeském a na Vysočině. Převis poptávky nad nabídkou však může být způsoben několika faktory. Jedním z nich může být neexistence odpovídajících alternativních služeb umožňujících život v přirozeném prostředí, případně nedostatečná informovanost o alternativních sociálních službách (Konceptce..., 2006). Další příčinou vysoké poptávky je též skutečnost, že mezi žadateli o umístění

v domovech pro seniory se v některých případech nacházejí i lidé, kteří o umístění prozatím zájem nemají, ale svou žádost právě z důvodu povědomí o převisu poptávky nad nabídkou a o mnohdy dlouhých čekacích lhůtách podávají s předstihem, aby si zajistili větší šanci získat místo v době, kdy ho budou skutečně potřebovat (může se však stát, že ani v budoucnu se do situace vyžadující institucionální péči někteří nedostanou a žádost si tedy v podstatě podávají zbytečně). Tito lidé tedy mohou seznamy čekatelů uměle navyšovat, nicméně i přesto je možné říci, že mnohé domovy důchodců mají své kapacity zcela nedostačující.

Zajímavým údajem svědčícím o kvalitě pobytu v těchto typech zařízení zejména ve smyslu zajištění dostatečného soukromí a důstojnosti života jednotlivce je informace o tom, kolik seniorů obývá společně jeden pokoj. V celorepublikovém průměru představuje podíl jednolůžkových pokojů v domovech pro seniory 47 %, dvoulůžkových 42 % a tří- a vícelůžkových 11 %. Obyvatelé ve vícelůžkových pokojích tak mnohdy musejí sdílet pokoj, v tomto případě jejich nový domov, s nějakou další, pro ně zpočátku zcela cizí osobou (nejedná-li se o využití dvoulůžkových pokojů manželi či partnery, které je naopak jednoznačnou výhodou), což je pro většinu lidí, bez ohledu na věk, velmi obtížné (Levícká, Tomašovičová, 2004). Jak uvádí M. Lipner „Bydlení ve vícelůžkových pokojích přináší výrazné životní zneklidnění, vytvářené nejen nuceným (a ve své podstatě osudovým) soužitím s neznámými, mnohdy povahově značně odlišnými lidmi, ale také silný stres, způsobovaný nemožností provádět metabolické úkony, které je člověk zvyklý vykonávat v přísně střeženém soukromí... Nedostatek soukromí, nemožnost být v prostoru, který nejen fakticky, ale zejména emočně považuje člověk za svůj, je tedy pro něj výrazným stresorem“ (Lipner, 2006, s. 37). Důraz na soukromí jako nejčastěji vyjadřované přání starších lidí žijících v institucionálních zaří-

Tabulka č. 4: Vybrané charakteristiky domovů pro seniory (DS) podle krajů, stav k 31. 12. 2007

Kraj	Počet zařízení	Kapacita zařízení	Počet uživatelů	Počet obyvatel 60+	Počet obyv. 60+ na 1 místo v DS	Počet nespokojených žadatelů	Neuspokojení žadatelé na 1 místo v DS
Hl. m. Praha	24	2 865	2 550	279 322	97,5	3 660	1,3
Středočeský	60	5 147	4 908	249 703	48,5	4 164	0,8
Jihočeský	33	3 012	2 899	132 726	44,1	1 822	0,6
Plzeňský	18	1 563	1 513	122 583	78,4	2 971	1,9
Karlovarský	12	877	839	60 195	68,6	1 346	1,5
Ústecký	45	4 764	4 404	162 913	34,2	3 277	0,7
Liberecký	16	1 312	1 235	88 071	67,1	1 030	0,8
Královéhradecký	33	2 363	2 265	122 034	51,6	3 544	1,5
Pardubický	17	2 094	1 960	108 632	51,9	1 747	0,8
Vysočina	23	2 329	2 254	108 149	46,4	1 501	0,6
Jihomoravský	48	4 096	3 967	247 959	60,5	6 183	1,5
Olomoucký	29	2 765	2 628	135 302	48,9	2 728	1,0
Zlínský	38	3 091	2 991	126 041	40,8	4 792	1,6
Moravskoslezský	67	5 340	5 252	253 441	47,5	9 366	1,8
Celkem ČR	463	41 618	39 665	2 197 071	52,8	48 131	1,2

Zdroj: ČSÚ, MPSV

zeních samozřejmě není v rozporu s potřebou sociálního kontaktu (o který však bývají starší lidé lecky připravováni) a neznamená nutně touhu být v pokoji sám, nýbrž mít možnost rozhodnout, zda a s kým chce pokoj sdílet či nikoliv (Lipner, 2006). Velmi důležitá je proto svoboda volby a možnost rozhodovat o sobě a způsobu svého života, a to i v případě, že se člověk stane neso- běstačným.

Vedle výše uvedené formy ústavního bydlení existuje pro starší lidi ještě další možnost. Senioři, kteří z důvodu zhoršeného zdravotního stavu potřebují pomoc pečovatelské služby ale kteří si zároveň chtějí zachovat svoji autonomii v podobě individuálního bydlení v kombinaci s poskytováním nejruznějších služeb, mohou využít nabídky domů s pečovatelskou službou. V nich mají obyvatelé naprosté soukromí a vedle pečovatelských služeb jsou v nich poskytovány i další, doplňkové služby, jako například zajištění stravování, praní prádla, mohou se setkávat v klubech důchodců apod. (Vohralíková, Rabušic, 2004). V roce 2006¹³ bylo u nás 908 domů s pečovatelskou službou se 29 148 bytovými jednotkami, v nichž trvale žilo 32 426 osob (tj. většinu bytů v domech s pečovatelskou službou obývají jednotlivci). I v tomto případě jsou však kapacity nedostačující.

Závěr

Z analýzy založené na datech z výzkumu Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy vyplynulo, že lidé ve věku 60 a více let žijí nejčastěji ve dvoučlenných domácnostech společně se svým partnerem, u starších žen spolu s narůstajícím věkem velmi výrazně přibývá těch, které žijí osaměle. Lidé seniorského věku bydlí častěji než lidé mladší v rodinných domcích, zastoupení bydlení v bytech a domech je nicméně téměř vyrovnané. Pokud však senior bydlí sám, obývá spíše byt nežli dům. V případě rodinných domů je mají senioři z převážné většiny případů v osobním vlastnictví, u bytů je tento podíl nižší, spolu s vlastnictvím družstevním však nad pronájem stále převládá a majitelů bytů nalezáme mezi seniory podstatně více než mezi lidmi mladšími. Z hlediska velikosti bytu či domku je možné říci, že lidé ve věku nad 60 let nejčastěji obývají byty či domy o velikosti obytné plochy 40–59 m². Ve srovnání s mladými lidmi však podstatně častěji jejich obydlení disponují obytnou plochou přesahující velikost 80 m², nežli dříve i 100 a více m², a to i v případě domácností jednotlivců, kdy již můžeme hovořit o tzv. nadspotřebě bydlení (Lux, 2002; Lux, Sunega, 2006). Tito lidé se pak pochopitelně mohou ocítat v horší ekonomické situaci zapříčiněné vysokou mírou zatížení výdaji na bydlení. I přes tuto výraznou ekonomickou zátěž, kterou pro ně mohou jejich nadměrné byty či domy, ve kterých původně žili s rodinou, vychovávali děti a v nichž nyní žijí pouze se svým partnerem nebo zcela sami, představovat, však nejsou lidé seniorského věku

z mnoha (pochopitelných) důvodů příliš ochotni ke stěhování do bytů menších. Dalším z důsledků neochoty seniorů měnit své zažité prostředí je též skutečnost, že mnohdy obývají i velmi staré domy, kde náklady na údržbu a případné opravy mohou být ve srovnání s domy novějšími podstatně větší. I přes tyto „negativní“ aspekty jsou nicméně senioři se svým bydlením v průměru velmi spokojeni.

Z mnoha výzkumů dlouhodobě vyplývá, že většina starších lidí si zcela jednoznačně přeje žít ve svém původním přirozeném prostředí i v případě ztráty soběstačnosti zapříčiněné zhoršujícím se zdravotním stavem a zachovat si tak své soukromí a alespoň částečnou nezávislost. Důležité je proto zamezit nevhodnému umísťování seniorů do institucionální péče v případě, kdy to není nezbytně nutné a kdy může být příčinou buď špatná bytová situace v rodině, nebo nedostatečná nabídka sítě terénních služeb, s jejichž podporou a pomocí by mohl člověk se specifickými potřebami setrvat v přirozeném prostředí (Koncepce..., 2006). Limitem života seniorů v původním prostředí tedy může být nedostatečná nabídka terénních a ambulantních služeb (a mnohdy i nedostatečná informovanost o těchto způsobech zajištění potřeb osob ztrácejících svoji soběstačnost), proto je třeba jejich působnost rozšiřovat a dostatečně reflektovat aktuální individuální potřeby jedince.

Pro zajištění optimálního života v původním bytě i při ztrátě soběstačnosti je kromě zajištění nabídky terénních a ambulantních služeb třeba utvářet i další, širší podmínky pro plnohodnotný a samostatný život. Patří mezi ně kupříkladu budování bezbariérových přechodů, zajištění nízkopodlažní veřejné dopravy, podpora tísňové péče, vytváření bezpečného prostředí, úzká spolupráce s policií z důvodu předcházení kriminálními činy páchanými na seniorech apod. Jednou z konkrétních ukávek nadstandardních služeb pro seniory může být provozování pojízdného úřadu, kdy pracovníci bezplatně dojíždějí do domácností seniorů a oni tak nemusejí za účelem zařízení běžných úředních záležitostí navštěvovat úřady.

V neposlední řadě je třeba mít na paměti, zejména v kontextu současné deregulace nájemného, též otázku finančních nákladů seniorů na jejich současné bydlení, kdy se pro mnoho starších lidí mohou stát výdaje za nájemné a energie a služby neúnosné. V této souvislosti je třeba porovnat výdaje za případnou adresnou pomoc těmto seniorům s výdaji za ubytování a péči v institucionálních zařízeních, která je bezesporu nákladnější (viz např. Bruthanová, Červenková, 2004), a hledat vhodnou formu pomoci, která by mohla zahrnovat například slevy na nájemném v obecních bytech (což samozřejmě předpokládá rovněž jejich dostatečnou nabídku) a podporu výměny větších bytů za menší.

V případech, kdy se i přes veškerou snahu o zajištění péče v domácím prostředí stane nevyhnutelnou péče ústavní, je nutný individuální přístup ke každému z uživatelů

a snaha co nejvíce přiblížit pobyt uživatelů životu v domácím prostředí, spolu se zachováním co nejvyšší míry soukromí. Toho může být dosaženo kupříkladu zajištěním možnosti vybavení pokoje vlastním nábytkem či redukcí vícelůžkových pokojů (zejména těch, které jsou určeny pro tři a více osob, neboť dvoulůžkové pokoje je do určité míry nutné zachovat pro případ, kdy se do domovů pro seniory přestěhuje společně partnerský pár). V případě nutnosti či požadavku péče rezidenční by měl být brán v potaz rovněž stresující vliv častějších stěhování, a budována proto taková zařízení sociální a sociálně-zdravotní péče, která umožňují od určité úrovně úpravy obývaného prostoru směrem k možnosti zajišťovat tam stále potřebnější sociální a zdravotní služby (Lipner, 2006). Neustále je přitom třeba mít na paměti, aby měli lidé seniorského věku zajištěnou dostatečnou možnost zvolit si, kde, s kým a za jakých podmínek chtějí žít.

1 Tento příspěvek byl řešen v rámci grantového projektu MŠMT „Aktivní stárnutí, rodina a mezigenerační solidarita“ (č. 2D06004).

2 V článku je vzhledem k jeho tematickému zaměření pracováno vždy pouze s odpovědnými relevantními částmi dotazovaných. Nejčastěji se přitom jedná o osoby ve věku 60–79 let, přičemž spodní věková hranice byla zvolena mimo jiné s přihlédnutím k zajištění dostatečné velikosti zkoumaného podsouboru osob, horní věková hranice je totožná s horní věkovou hranicí stanovenou pro výběrové šetření GGS 2005. V případě, že se ukáží zajímavé výsledky při srovnání situace seniorů se situací mladších respondentů, budou tato zjištění v textu rovněž uvedena.

3 Pojmem domácnost je v tomto textu myšlena domácnost bytová, která je tvořena osobami žijícími společně v jednom bytě (resp. domě).

4 Byt v osobním vlastnictví některého člena či členů domácnosti obývá necelá třetina osob mladších 60 let, více než dvě pětiny naopak žijí v bytech nájemních. V případě bytů družstevních mezi seniory a osobami mladšími rozdíl shledán nebyl.

5 Dopečet do 100 % tvoří kategorie zaměstnavatel některého člena domácnosti (3 %), jiná soukromá organizace, firma (8 %) a bytové družstvo (5 %).

6 Medián je rovněž 35 let, modální interval v případě agregace do pětiletých skupin je 35–39 let.

7 Porovnáme-li v tomto ohledu seniory s osobami mladšími, průměrná délka bydlení v současném bytě či domě pochopitelně klesá spolu s klesajícím věkem respondenta – v případě osob ve věku 45–59 let dosahuje průměr 23 let, u osob ve věku 30–44 let 14 let a u nejmladších respondentů spadajících do věkové skupiny 18–29 let je to 12 let.

8 Strategie přípravy na stáří byly zjišťovány ve výzkumech Střední generace 2004 a Život ve stáří 2002 realizovaných Výzkumným ústavem práce a sociálních věcí (podrobněji viz níže). Z těchto výzkumů vyplynulo, že průměrně bydlení hledají/hledala 4 % respondentů šetření Střední generace a 18 % respondentů šetření Život ve stáří a upravuje/upravovalo byt pro bezpečnější pohyb a činnosti 7 %, resp. 13 % respondentů. Ostatními zjišťovacími strategiemi bylo spojení a další způsoby tvorby finančního zabezpečení, praktikování zdravého životního stylu, koníčky, další vzdělávání a shromažďování informací o nabídce služeb pro seniory.

9 K podobným závěrům dospěl též Lux při analýze výsledků výzkumu Postoje k bydlení 2001 (Lux, 2002, s. 8).

10 Musil ve své sociologii bydlení vysvětluje vyšší spokojenost starších lidí s jejich bydlením ve srovnání s lidmi mladšími tím, že nemožou očekávat zlepšení své hospodářské situace a kromě toho mají nižší nároky. Z toho důvodu jsou se svým bydlením nejspokojenější, resp. nejsmířenější (Musil, 1971).

11 Výzkum byl zaměřen na respondenty ve věku 45–59 let, přičemž dotazáno bylo celkem 1059 osob (52 % mužů a 48 % žen).

12 Na jejich názory byl zaměřen výzkum Život ve stáří z roku 2002, ve kterém bylo dotázáno 1036 respondentů ve věku 60 a více let (40 % mužů a 60 % žen; horní věková hranice nebyla předem určena, nejstaršímu respondentovi nicméně bylo 94 let).

13 Údaje za rok 2006 uvádíme proto, že v roce 2007 přestalo MPSV informace o domech s pečovatelskou službou publikovat.

Literatura:

Alan, J. *Etapy života očima sociologie*. Praha: Panorama, 1989.

Baker, M. *Families in Canadian Society. An Introduction*. Toronto: McGraw-Hill Ryerson Ltd., 1993.

Berger, P. L. - Luckmann, T. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

Bydlení seniorů. *Veřejná správa*, 1999, roč. 10, č. 41, s. 22-23.
Cervenková, A. - Bruthansová, D. *Náklady na ústavní sociální péči a služby podporovaného a chráněného bydlení*. Praha: VÚPSV, 2004.

Datový soubor *Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy* (GGs: Generations and Gender Survey), 2005.

Datový soubor *Střední generace*. Praha: VÚPSV, 2004.

Datový soubor *Život ve stáří*. Praha: VÚPSV, 2002.

Haškovcová, H. *Fenomén stáří*. Praha: Panorama, 1990.

Jarošová, D. *Senioři v domácí péči – zdravotní a sociální charakteristiky*. In: Sýkorová, D. - Chytil, O. (Eds.) *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta OU, 2004.

Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporujících sociální začlenění uživatele do společnosti. Praha: MPSV, 2006.

Kubalčíková, K. *Přirozené prostředí jako významný aspekt poskytování sociálních služeb seniorům*. In: Glosová, D. a kol. *Bydlení pro seniory*. Brno: ERA, 2006.

Kuchařová, V. *Život ve stáří. Zpráva o výsledcích empirického šetření*. Praha: VÚPSV, 2002.

Levícká, J. - Tomašovičová, A. *Možnosti zachování autonomie jedince v domovech důchodců*. In: Sýkorová, D. - Chytil, O. (Eds.) *Autonomie ve stáří. Strategie jejího zachování*. Ostrava: Zdravotně sociální fakulta OU, 2004.

Lipner, M. *Základní principy bydlení seniorů z hlediska sociálního a sociálně-zdravotního*. In: Glosová, D. a kol. *Bydlení pro seniory*. Brno: ERA, 2006.

Lux, M. *Spokojenost českých občanů s bydlením*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002.

Lux, M. - Sunega, P. *Vývoj finanční dostupnosti nájemního a vlastnického bydlení v průběhu hospodářské transformace v České republice (1991–2003)*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2006, roč. 42, č. 5, s. 851-881.

Lux, M. et al. *Standards bydlení 2003/2004. Bytová politika v ČR; efektivněji a cíleněji*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2004.

Madridský mezinárodní akční plán pro problematiku stárnutí 2002. (2002) OSN [on-line] Poslední revize 1.8.2008 [cit. 2008-12-16] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/1205/madrid.pdf>

Musil, J. *Sociologie bydlení*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1971.

Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008–2012. (2008) Praha: MPSV. [on-line] Poslední revize 1.8.2008 [cit. 2008-12-16] Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5045>

Řeháková, B. *Vzorové přátelství v české společnosti*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2003, roč. 39, č. 4, s. 509-528.

Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2007. Praha: MPSV, 2008.

Svobodová, K. *Stárnutí obyvatelstva České republiky podle pohlaví a genderu*. *Demografie*, 2006, roč. 48, č. 2, s. 109-118.

Sýkorová, D. *Prostor a věci v kontextu stáří*. *Sociologický časopis-Czech Sociological Review*, 2008, roč. 44, č. 2, s. 401-421.

Vohralíková, L. - Rabušic, L. *Čeští senioři včera, dnes a zítra*. Brno: VÚPSV, 2004.

www.czso.cz

Autorka je pracovnící VÚPSV a problematikou rodiny se dlouhodobě zabývá.

Integrační funkce rodiny v procesu migrace Hlavní zjištění projektu Interface

Milada Horáková, Pavel Bareš

Tento příspěvek shrnuje hlavní zjištění projektu Interface¹ realizovaného v pěti vybraných zemích EU v letech 2006–2008, který byl primárně zaměřen na výzkum rodinného života migrantů. Příspěvek je zkrácenou syntézou vypracovanou výzkumnými týmy Belgie, České republiky, Finska, Itálie a Německa. Výběr zemí reflektoval snahu získat informace ze zemí s různě dlouhou imigrační historií. Výzkum neusiloval o získání reprezentativních dat o rodinách migrantů žijících ve vybraných evropských zemích, ale o zachycení rozmanitých podob uspořádání rolí a funkcí uvnitř rodin imigrantů a poznání jejich variability. Hlavním cílem bylo zjištění významu role rodiny v procesu integrace imigrantů, tj. do jaké míry rodina pomáhá překonat dopady nejtěžších migračních zkušeností, zdali je výhodou nebo přítěží při procesu začleňování imigrantů do hostitelské společnosti.

Česká republika se postupně stává imigrační zemí. Ekonomické stimuly zahraničních migrací dosud převládají, ale v průběhu doby roste zájem stále většího počtu cizinců o usídlení (Horáková, M., 2008; Uherek, Z., Horáková, M., Pojarová, T., Korecká, Z., 2008). Není proto překvapivým zjištěním, že se slučují rodiny migrantů, ani to, že mezi přistěhovalci roste podíl žen. Zatímco v roce 2000 pobývalo v ČR za účelem sloučení rodiny 47 tis. cizinců, v roce 2007 již více než 111 tis. (Srb a kol., 2008: 56, Křovák a kol., 2001: 30). Rodinné migrace mění do značné míry jejich povahu a smysl. Ekonomické motivy migrací se rozšiřují o neméně významné citové, výchovné, vzdělávací i kulturní motivy.

Moderní rodina prochází výraznými transformacemi. Lze jen stěží striktně určit její kompozici. Typický model rodiny dnes netvoří jen klasická úplná nukleární rodina (rodiče a děti) spojená pokrevními svazky, ale vzniká i řada dalších variant a „mezitypů“ počínaje neúplnými rodinami, v nichž žije s vlastními dětmi jeden dospělý, až po rodiny, které nespojuje pokrevní příbuzenství anebo jen částečně, a dokonce i rodiny, které založily osoby stejného pohlaví. Moderní rodinu lze definovat i jako společenství osob žijících pospolu na základě citových vazeb. Takovéto volné vymezení rodiny se stalo i základem pro pracovní definici výzkumného projektu Interface (Bracalenti, R. et al., 2006. The family: social and cultural transformations at the beginning of the new millenium, Istituto Psicoanalitico per le Ricerche Sociali Roma. s. 18).

Migrace se podílí významným způsobem na změnách tradičních forem rodinného života. Vznikají nadnárodní domácnosti spojené sociálními sítěmi přesahujícími hranice (Bryceson, Vuorela; 2002, Guarnizo, Smith, 1998; Hagan, 1998; Portes, 2001:182; Waldinger, Fitzgerald, 2004:1187). Variabilita typů rodin se tak dále zvyšuje; rodinu nemusí tvořit pouze osoby citově blízké žijící v daný okamžik pospolu, ale i osoby cito-

vě blízké žijící po určitou dobu odděleně v jiné zemi. Osoby citově blízké tvořící rodinu obvykle usilují o sloučení rodiny.

Rodina jako základní společenská jednotka plní významné funkce citové, reprodukční a výchovné si také zaslouží náležitou pozornost státu. Ta by se měla promítnout v integračních politikách. Politika slučování rodin si původně kladla za cíl redukcii nových migrací a stabilizaci těch, které přerostly z dočasných v trvalé. V mnoha evropských zemích paradoxně vedla k dalšímu růstu migrací jejich řetězením. Nejsou to pouze ekonomické stimuly, ale integrační politiky dnes samy o sobě vyvolávají nové a nové migrace. Díky migracím se formují transnacionální sítě, které významným způsobem propojují různé části světa. Nadnárodní sociální sítě spojují oblasti, z nichž migranti pocházejí, s oblastmi, v nichž se usídlili. Tyto sociální sítě² hrají klíčovou roli nejen v nastartování dalších migrací, ale i při integraci členů imigrantských rodin do hostitelských společností. Postupně vzniká jakési migrační perpetuum mobile, nekončící proces migrací, který mění tvář mnoha vyspělých společností v celém světě (Castles, Miller, 2003).

Klasické migrační teorie, které vysvětlují migrace převážně ekonomickými stimuly - tzv. „pull-push model“ - selhávají v situaci, kdy je třeba vysvětlit, proč jedni migrují, zatímco jiní setrvávají za stejných socio-ekonomických podmínek nadále v zemi původu. Rovněž dostatečně neosvětlují, proč migranti při své volbě mezi zeměmi nového usídlení volí určitou zemi či země a jiné zavrhují. Migrace se dnes stává do značné míry nezávislá na ekonomických stimulech, které ji původně iniciovaly. Stále zřetelněji vystupují do popředí sociální stimuly, které podněcují současné moderní migrační pohyby. V těchto migračních pohybech hrají stále větší roli sociální kanály a sítě. Migrace ve svých důsledcích mění sociální strukturu způsobem, který vede k nastartování dalších migrací (Massey, 1990, s. 97). Vzni-